

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: РАДЯНСЬКА ДОБА І СУЧАСНІСТЬ

Розвиток теорії і практики навчання і виховання особистості неможливий без переосмислення надбань минулих століть. Особливо привабливим у цьому аспекті є спадок мислителів, просвітників і педагогів XVIII ст., зокрема педагогічні погляди видатного представника етико-гуманістичного напрямку українського просвітництва, гуманіста і педагога Григорія Савовича Сковороди. Висунуті ним ідеї навчання і виховання людини не втрачають своєї актуальності і в теперішній час, а дослідження спадщини має безперечне теоретичне значення для сучасної теорії навчання і виховання.

Недаремно, спадщину Г. Сковороди вивчали і втілювали його ідеї у практику протягом багатьох століть, у тому числі і в радянські часи, як в Україні, так і Росії. Ще й в теперішній час у російських видання його представляють як російського мислителя і просвітника. Варто зазначити, що найбільш дослідженими залишаються літературна спадщина та філософські погляди мислителя, хоча в останні десятиліття значно зріс інтерес до його педагогічного спадку. У радянські часи спадщину Г. Сковороди вивчали: О. Білецький, О. Дзевєрін, І. Іваньо, Ю. Лошиц, Є. Мединський, А. Ніженець, П. Попов, М. Редько, І. Табачников, П. Тичина, З. Хижняк, О. Шреєр-Ткаченко та ін. У сучасний час різних аспектів педагогічних поглядів педагога-мислителя торкалися Т. Десятов, Н. Дічик, М. Євтух, В. Кузь, А. Кузьмінський, Н. Побірченко, Л. Прокопенко та ін. Але, поза межами дослідження залишилася проблема особливостей висвітлення сучасними і радянськими вченими педагогічних ідей Г. Сковороди.

Метою пропонованої статті є обґрунтування особливостей висвітлення педагогічних поглядів українського педагога-мислителя в різні періоди радянської доби та на сучасному етапі розвитку суспільства.

Висвітлюючи позиції авторів, які досліджували педагогічні ідеї Г. Сковороди у радянську добу, ми виділяємо два періоди: довоєнний (до початку Великої Вітчизняної війни) і повоєнний (після її закінчення і до розпаду СРСР). Такий поділ пов'язаний з тим, що повоєнний період характеризується як менш заідеологізований, що, на жаль неможливо сказати про повоєнний період. З представників довоєнного періоду, на

наш погляд, слід виділити проф. Є. М. Мединського. В «Історії російської педагогіки до Великої Жовтневої Соціалістичної революції» (Харків, 1938), висвітлюючи педагогічні погляди українського Сократа, він писав, що: «Сковорода висунув ідеал вільної особи, сенс життя бачив у самопізнанні» [4, с. 95], «дав ряд порад щодо фізичного виховання (починаючи із зачаття і виношування плоду)» [4, с. 96]. Адже, як зазначає дослідник педагогічного спадку Г. Сковороди: «Правильно виховувану фізично дитину неважко навчити далі наук і моралі. Виховання, на думку Сковороди, це лише помічник природі. ...Цією вимогою природного виховання Сковорода виявив свій протест проти схоластичного, формального навчання, а також проти дворянського виховання, яке прищеплювало зовнішній блиск» [4, с. 96]. Тобто, виховання повинно розвивати природні здібності дитини. І, безперечно, домінантою у вихованні Г. Сковорода вважав «виховання серця», під яким він розумів моральне виховання людини та праця як засіб для самовдосконалення і спосіб задоволення людиною своєї потреб. На думку мислителя, «треба розвинути в собі «сердечний спокій», радісний світогляд, діяльну любов до людей» [4, с. 96]. Адже, саме праця веде людину до «сердечного спокою», а гонитва за наживою, чинами призводить до неурівноваженості, злості, заздрості.

Як приклад висвітлення поглядів Г. Сковороди і його спадку у повоєнний період наведемо статтю з українського радянського енциклопедичного словника (1987). У ньому постать Г. Сковороди репрезентована з позицій термінології радянської доби. Зокрема, зазначається, що він «відомий насамперед просвітительськими ідеями, заснованими на критиці соціальної нерівності, паразитизму експлуататорських класів, на звеличенні трудового народу. Сковорода висунув ідею, що щастя людини полягає у праці, яка відповідає її природним нахилам. У педагогічних поглядах Сковороди відображено основні напрями передової педагогіки: гуманізм, демократизм, любов до батьківщини й народу» [8, с. 229]. У збірці поезій «Сад божественних пісень» (1753–1785) він засуджував «тодішню соціальну систему, звеличував свободу, малював красу рідної природи», а в збірці байок «Байки харківські» (30 байок) викривав паразитичний спосіб життя,

утверджував високі моральні якості людини [8, с. 229] – чесність, доброту, працелюбність, скромність, природний розум, засуджував потяг до багатства, чинів, високих титулів, висловлював протест проти феодално-кріпосницького гніту [7, с. 27].

Притаманним для радянської доби (повоенного періоду) було також цитування і посилення на класиків марксизму-ленінізму в усіх сферах діяльності, в тому числі в літературній, педагогічній та науковій. Зокрема, у вступній статті до збірки поетичних, драматичних та прозових творів «Українська література XVIII ст.» стосовно Г. Сковороди зазначалося, що він «належав до тих просвітителів XVIII ст., про яких Ф. Енгельс писав: вони не визнавали жодного авторитету, релігія, погляд на природу, державний лад, суспільство – все було піддане нещадній критиці. Мислячий розум був визнаний єдиним мірилом всього існуючого» [7, с. 27]. Такий підхід був ознакою часу і носив суб'єктивний характер, відображаючи світоглядні позиції автора. Протилежний вектор викладення матеріалу носить стаття подана в «Антологии педагогической мысли Украинской ССР» (укладач Н. Калініченко, 1988). Незаідеологізованою і об'єктивною, на наш погляд, є думка авторів, викладена у ній. Наведемо цитату висвітлення ідеї Г. Сковороди про «сродну працю» та щастя. На думку авторів видання, «принцип «сродної праці» і вчення про щастя фактично виступають двома сторонами одного і того ж явища – відповідність своєму призначенню людського життя. Цінність учення про «сродну працю» полягає у тому, що воно направлено проти перетворення праці в джерело матеріального збагачення, відкидає той розподіл праці, який був панівним у феодалному суспільстві. Мислитель вважає працю необхідною для всіх і вбачає у ній джерело радості і щастя» [1, с. 140–141]. Г. Сковорода дотримувався думки, що виховання необхідно будувати у відповідності до природних особливостей дітей, навчати тієї чи іншої професії в залежності від їхніх здібностей та інтересів, а не від соціального стану та положення у суспільстві. Пропагуючи гуманістичні ідеї, він звертав увагу на виключне значення у вихованні любові і поваги педагога до дитини, визнання її індивідуальності.

Сучасний етап розвитку української педагогічної думки характеризується спробами об'єктивного оцінення спадку минулого без на шарувань ідеологічних догм і принципів. Досить вдалою, на наш погляд, є спроба обґрунтування педагогічних поглядів Г. Сковороди М. Левківським (2006). На його думку, *мету виховання людини* український мислитель убачав у самопізнанні та самовдосконаленні, досягненні людиною щастя шляхом перемоги духу над тілом та

досягнення нею душевної рівноваги (спокою). *Виховним ідеалом* для Г. С. Сковороди є «істинна людина», для якої потрібне є неважким, а важке непотрібним. До обов'язків батьків він відносить: благо породити, турбуватися про здоров'я дітей, навчити вдячності.

Серед принципів виховання, домінуючими виступають два: принцип природовідповідності та принцип народності. До принципу природовідповідності він відносить «сродність», тобто життя за внутрішнім блаженним духом, що означає навчатися тому, до чого народжений, обрати працю згідно своєї натури. Принцип народності, за Г. Сковородою, полягає у тому, що «кожен повинен взнати свій народ і в народі себе».

Крім принципів виховання, Г. Сковородою виокремлені дидактичні категорії такі як зміст навчання, принципи та методи навчання, також визначений перелік предметів, зміст яких має засвоїти дитина. Зміст навчання педагог-мислитель убачав у тому, що відповідно до ідеї «сродності» треба навчати людину необхідного для самопізнання та пізнання навколишнього світу, праці та досягнення нею щастя. Зміст навчання передбачав обсяг знань, які необхідно опанувати людині. За Г. Сковородою, це знання: рідної мови, іноземних мов, літератури, піітики, історії, філософії, арифметики, природознавства, «грецьких муз» (музики, живопису тощо), ремесла та землеробства, богослов'я. До принципів навчання він відносив: виховуючий характер навчання (виховує навчання), посиленість і послідовність, свідоме навчання, активність (активні методи навчання), систематичність, наочність, міцність знань. Серед методів навчання український мислитель виділяв словесні (бесіда та лекція). Великого значення при навчанні приділяв самостійній роботі. Зокрема, таким її видам як виконання перекладів, написання віршованих переказів, прозових творів, листування, читання книг, спостереженням під час подорожей (екскурсії) [3, с. 185–186].

Аналізуючи спадок Г. Сковороди, Н. Дічик (2005) зазначає, що ідея самопізнання є домінуючою в усій творчості просвітника. Адже, як зауважує вона, для відомого мислителя «...самопізнання полягає в осягненні істини. Згідно з якою, все у світі складається з двох протилежних натур: вічної і тлінної, матерії і духу, видимої і невидимої» [2, с. 202]. Формула щастя, за Г. Сковородою, визначається пізнанням світу, досягненням душевної рівноваги, пошуком істини. Сходінками до щастя, на його думку є «пізнання самого себе» та обрання «сродної праці». Через те, основною метою виховання для мислителя було навчити людину щасливого буття, вінцем якого є «радість серця». І, повертаючись до радянського періоду існування українського суспі-

льства, Н. Дічик звертає увагу, що: «Радянська педагогіка, керуючись комуністичною ідеологією, вважала його борцем за кращу долю пригноблених, якому було притаманне високе відчуття класової самосвідомості, матеріалістом і антирелігійником» [2, с. 206–207].

Підсумовуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що педагогічні погляди Г. Сковороди були новими для часу, в якому він жив і творив. Педагогічні ідеї, висунуті ним, відзначалися актуальністю як у радянський період, так і на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Особливо це стосується ідей патріотизму, кордоцентризму, духовного самовдосконалення. Тому, перспективними дослідженнями, на наш погляд, є сучасне переосмислення педагогічних ідей Г. Сковороди та нове прочитання його спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія педагогічної думки України / Сост. Н. П. Калениченко. – М. : Педагогіка, 1988. – 640 с.
2. Дічик Н. Сковорода Григорій Савович (1722–1794). Видатний філософ, просвітитель, гуманіст, поет і педагог // Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 1 : Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 624 с.
3. Левківський М. В. Історія педагогіки. Видання 2-е, допов. Підручник. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
4. Мединський Є. М. Історія російської педагогіки до Великої жовтневої революції : навч. посіб. для педагогічних вузів / перекл. з 2-го рос. вид., виправл. і доповн. – Київ-Харків : Державне учбово-педагогічне видво «Радянська школа», 1938. – 467 с.
5. Сковорода Г. Твори : у 2 т. – К. : АТ «Обереги», 1994. – (Гарвард. Б-ка давнього укр. письменства). Т. 1. / передм. О. Мишанича. – 528 с.: портр. – Бібліогр.: С. 36–46.
6. Сковорода Г. Твори : у 2 т. – К. : АТ «Обереги», 1994. – (Гарвард. Б-ка давнього укр. письменства). Т. 2 : Трактати. Діалоги. Прирччі. Переклади. Листи. – 480 с.
7. Українська література. XVIII ст.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори. – К. : Наукова думка, 1983. – 694 с.
8. Український радянський енциклопедичний словник : Т. 3 / ред. кол. : ...А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-е вид. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – 736 с.
9. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / [Д. І. Чижевський ; підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова]. – Харків : Прапор, 2004. – 272 с.